

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı

Dergisi

Ahmed Ateş

VARAKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİNİN KAYNAKLARI

Mevzuunu divan edebiyatından alan Türk halk hikâyeleri arasında en az ehemmiyet verilmiş, oldukça eskidenberi mâlûm olduğu halde, en az dikkat ve tetkik edilmiş olanı, şüphesiz, *Varaka ve Gülşah*'tır. Bu hikâye, bir halk romanı olarak, birkaç defa taş basması ile neşredilmiş¹, bir defa da Mehmet Salih tarafından yeni yazı ile bastırılmıştır². Umumî Kütüphane'de bir de yazmasına tesadüf edilmektedir³. Diğer taraftan, bunun klâsik şekillerinden biri olan Meddah Yusuf'un *Varaka ve Gülşah*'ı, 770/1368-69 senesinde, yani XIV. asırda, yazılmış olduğundan, Ana-

¹ Bk. O. Spies, *Türk Halk Kitapları*, İstanbul 1941, İstanbul - Eminönü Halkevi dil, tarih ve edebiyat şubesi neşriyatı, No. 19, mütercim'in Behçet Gönül'ün mukaddimesi, s. XIII, not 14.

² Bozkurt basımevi, İstanbul 1941.

³ Umumî kütüphane, Nr. 5523.

dolu Türk edebiyatının ilk zamanlarında mühim bir mevki tutmaktadır. Bununla beraber Prof. Fuat Köprülü 1934'te, *Encyclopédie de l'Islam*'a yazdığı Türk edebiyatı maddesinde, adını bildirmekle iktifa etmiş¹, İ. Hakkı Uzunçarşılı da bu bilgiye Meddah Yusuf'un Ebu Mihnef'ten *Makel-i Hüseyin*'ini terceme ettiğini ilâve etmiştir². Ancak son yıllarda İ. Hikmet Ertaylan'ın, Meddah Yusuf'un eserinin, 1021 senesinde istinsah edilmiş olan bir nüshasını faksimile olarak neşretmesi üzerine³, yeniden nazarı dikkati celbetmiştir. Sayın naşir, esere eklediği kıymetli mukaddimede, mevzuunu, dil bakımından ehemmiyetini, ihtiva ettiği Türkçe kelime ve tabirleri anlatıp izah etmiştir. Yine bu mukaddimede izah edildiği gibi⁴, eserdeki vak'alar Arap ülkelerinde geçmekte ise de, aynı konu diğer mesnevî mevzularında olduğu gibi, islâmî İran edebiyatında yaratılmış olmalıdır. Esasen mesnevîdeki kahramanların adlarına farça lûgat kitaplarında tesadüf edilmesi de aynı kanaati teyid etmektedir⁵.

İşte, hülâsaten anlatıldığı gibi, edebiyatımızda uzun müddet yaşamış⁶ ve nihayet halk hikâyeleri arasına karışmış olan *Varaka ve Gülşah* hikâyesinin kaynaklarını, daha vazih bir şekilde tesbit etmek, kahramanlarının Arap olarak gösterilmeleri, vak'aların Arap ülkelerinde geçmesi ve mevzuun islâmî İran edebiyatında yaratılıp inkişaf ettirilmiş görünmesi bakımından, bu iki dille uğraşanları alâkadar etmektedir. Şu kadar var ki, mevzuun, bugünkü halk hikâyelerinde aldığı şekle kadar, geçirdiği değişikliklerin tetkiki, her halde Arap-Fars filolojisi ile uğraşanlardan beklenecek bir vazife değildir. Bundan dolayı burada *Varaka ve Gülşah* hikâyesi, yalnız Meddah Yusuf'un kaleminden çıkmış ve Türk edebiyatında en eski olarak görülen şekli ile, tetkik edilecek ve, kanaatımıza göre, kaynakları gösterilmeğe çalışılacaktır.

¹ c. IV, s. 991, sütun 2; Türkçeye tercümesi için bk. Yeni Türk mecmuası, sayı 4, İstanbul 1933, s. 284

² *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, VIII. seri, No. 2, Ankara 1937, s. 82.

³ *Türk edebiyatı örnekleri 1: Varaka ve Gülşah*, İstanbul 1945, İstanbul Üniversitesi yayınlarından, Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı dalı, No. 1.

⁴ S. 4 v. d.

⁵ Mukaddime, aynı. s. Ch. Rieu de daha evvel aynı şeyi söylemişti, Bk. *Catalogue of the Turkish MSS. in the British Museum*, London 1888, s. 209 a.

⁶ Mostarlı Ziya'î ile Azerî şairlerinden Mesihî'nin de birer *Varaka ve Gülşah* mesnevisi yazmış olduklarını ilâve etmek lâzımdır. Bk. İ. Hikmet Ertaylan, aynı. esr., mukaddime, s. 5.

Meddah Yusuf'un eseri ilk bakışta¹ aşk ve kahramanlık hikâyelerinin karıştırılması suretiyle meydana gelmiştir. Belki Meddah Yusuf'un acemiliğinden, bu karıştırma çok vazih olarak göze çarpmaktadır. Meselâ, ilk mecliste hikâyeye şöyle devam etmektedir: Varaka ile Gülşah'ın birbirlerini çok sevdikleri gören kabiledaşlarının ısrarı ile, Gülşah Varaka'ya verilmiş ve yedi gün düğün yapılmıştır; gerdeğe götürülecekleri gece Beni-Amr, Gülşah'ı kaçıtır... Bu meclisi dolduran cenklerden ve diğer hadiselerden sonra, ikinci mecliste, onların karşılıklı aşklarından ve kabiledaşlarının onları birbirleri ile evlendirmek istemelerinden, yeni bir hadise imiş gibi, bahsedilmektedir². Diğer taraftan, sayın naşirin de kaydettiği gibi³, Meddah Yusuf, bu mevzuu farsça bir eserden almış olsa bile, her halde onu aynen kopya etmekle iktifa etmemiştir. Çünkü eserin sonlarında, Türk halk edebiyatında raslanan, öldükten sonra Peygamber veya bir evliyanın tavassutu ile dirilip yeniden bir müddet yaşamak gibi motifler de eklenmiştir. Bunlar gösteriyor ki, Varaka ve Gülşah hikâyesi, esas itibarı ile bir aşk hikâyesi olup, muhtelif motif ve maceraların bunlar etrafında toplanması sureti ile meydana getirilmiştir. O halde, Varaka ve Gülşah hikâyesinin ilk kaynaklarını ararken, bu isimde bir eser değil, umumiyetle halk hikâyelerinin kaynakları tesbit edilirken yapıldığı gibi, bu mevzuu ve bazan, daha uzak kaynaklar için, bu mevzuu teşkil eden esas motifleri aramak lâzımdır.

Mesele böyle vazedilince, Varaka ve Gülşah hikâyesinin benzerlerini Arap edebiyatında bulmak çok kolay görünmektedir. İlk olarak, meselâ en meşhur Arap halk hikâyesinin kahramanı olan şair 'Antere'nin hayatı hatıra gelebilir: O çok sevdiği ve kendisini çok seven amcasının kızı 'Ablâ'yı istediği zaman, kendisinden ağır mehirler istenmiş; o da, çok tehlikeli maceralarla dolu bir seyahatten sonra, Hire hükümdarına gidip istenilen serveti getirmişti... Bu şair etrafında çok eski zamanlarda teşekkül etmiş olan hikâyelerin, ilk temas zamanlarından başlayarak, Türkler tarafından tanınmış ve sevilmiş olabileceği kolayca tasavvur edilebilir. Fakat bu hikâyede, Varaka'nın Gülşah'a karşı duyduğu

¹ Mevzuu etraflı bir hulâsası İ. Hikmet Ertaylan tarafından verilmiştir. Bk. Mukaddime, s. 7-13.

² Bk. Metin kısmı, s. 5, beyit 32 v. d.

³ Mukaddime, s. 13.

temiz ve derin aşk, sevgilinin başka bir zenginle evlenmesi, bir koyun gömülmüş olan yerin sevgilinin mezarı imiş gibi gösterilmesi, tekrar kavuşan sevgililerden erkeğin, me'yus olarak, dönüp ölmesi ve en sonunda sevgilisinin onun mezarında intiharı gibi bu hikâyenin esasını teşkil eden motiflere 'Anter romanında tesadüf edilmemektedir.

Bununla beraber bu motifleri ihtiva eden hikâyeler Arap edebiyatında arandığı zaman, kolayca bulunur. İlk önce karşımıza iki şairin hal tercemesi çıkmaktadır. Hayatları gayet mevsuk olarak bilinen, veyahut İslâmiyetin ilk asırlarında yetişmiş olan büyük Arap dilci ve edebiyatçıları tarafından öyle telâkki edilen, bu iki şairin birincisi, daha eskisi, al-Muraqqiş al-Akbar'dır. Bu şairin oniki şiiri, 164/780 veya 170/786 tarihinde ölmüş olan al-Mufazzal al-Zabbî'nin toplamış olduğu ve al-Mufazzaliyât diye meşhur olan şiirler mecmuasında mevcut olduğu gibi¹, Arap şairlerinden bahseden en eski kaynaklar onun adını zikrederler².

Bu kaynaklar arasında, şairler hakkında daima en mufassal mâlûmat veren K. al-Ağânî müellifi Abu 'l-Farac al-İsfahânî, al-Muraqqiş'in hayatını şöyle anlatmaktadır³:

Al-Muraqqiş al-Akbar'in haberleri ve nesebi⁴

Al-Murakkiş, şu sözünden dolayı, onun üzerinde kalmış bir lâkaptır:

«Oba boştur ve izler kalemin deri üzerine çizdiği (رقش) şeylere benziyor». O söylediği şürde bulunan bir kelimeyi lâkap olarak almış olan şairlerdendir. Abū 'Amr al-Şaybânî'nin söylediğine göre, adı 'Amr'dır; başkalarına göre 'Avf b. Sa'd b. Mâlik b. Zubay'a b. Kays b. Sa'laba b. al-Hişn b. 'Ukâba b. 'Alî b. Bekr b. Vâ'il'dir. O aşk yüzünden zillete düşmüş olanların bi-

¹ Ahmed Muhammed Şakir ve 'Abdassalâm'ın şerh ve izahları ile yeni mısır tab'i, Kahire 1362, c. II, s. 21-40 ve 230-232.

² Muhammed b. Sallâm al-Cumahi, Tabakât al-şu'arâ', nşr. J. Hell, Leiden, s. 10; İbn Kutayba, Kitâb al-Şi'r va'l-şu'arâ, nşr. De Geoije, Leiden 1904, s. 103 v. dd.; Kitâb al-Ağânî, Dâr al-Kütüb al-Misriya neşri, c. VI, s. 127 v. dd. ve kışl. C. Brockelmann, G. A. L., Suppl., c. I, c. 51.

³ Hakikata daha yakın kalmak ve başka neticelere varmak isteyeceklere de, mümkün olduğu kadar, faydalı olabilmek için, burada yalnız bu hikâyeyi alâkadar eden kısımların değil, daha başka rivayetlerin de, hiç olmazsa en esaslî kısımlarının, tam bir te'cümesinin verilmesi faydalı görülmüştür.

⁴ Mezkûr yer. Bu parça daha evvel Quatremer tarafından fransızcaya terceme edilmişti: *Mémoire sur l'ouvrage intitulé Kitâb-alagâni, c'est-à-dire Recueil des chansons*, Journal Asiatique, 3. série, c. VI, 1838, s. 506 v. dd.

risidir. Amcasının kızı Asmā' bint 'Avf b. Mālik b. Zubay'a'yı seviyordu. Al-Murakkiş, al-Akbar'ın kardeşinin oğludur... O da aşk yüzünden zelil olmuşlardandır; Hire, hükümdarı al-Munzir'in kızı Fātime'yi seviyor ve onun için aşk şiirleri yazıyordu. Her iki al-Murakkiş'in de, Bekr b. Vā'il kabilesi arasında ve Tağlib kabilesi ile savaşlarında mühim birer mevkileri vardır; cür'etli, cesur kudretli idiler; harplerde en önde bulunurlar, düşmana zarar verirler, güzel işler görürlerdi. Al-Murakkiş al-Akbar'ın amcası 'Avf b. Mālik b. Zubay'a, Bekr b. Vā'il kabilesinin iyi binicilerinden ve muhariplerindendi. Kızın gününde şu sözleri söyleyen odur: «Ey Bekr b. Vā'il kabilesi! Her gün kaçmak mı? Yemin olsun, Bekr b. Vā'il kabilesinden biri, kaçarken yanımdan geçerse kılıcımla öldürürüm». Savaşa devam etti ve o gün al-Burak lâkabını aldı...

Abū 'Amr dedi—Al-Mufazzal da aynı şeyi söylemiştir—Al-Murakkiş al-Akbar'ın haberlerinden bir tanesi şudur: O amcasının kızı Asmā' bint 'Avf b. Mālik'e aşık oldu. Bu şahıs Mālik al-Burak'dır. Al-Murakkiş Asmā'yı daha çocukken sevmiştir. Onu amcasından istedi. Amcası, «Cür'et ve cesaretle nam almadan onu sana vermem — Bu hadise Rabī'a kabilelerinin Yemen topraklarından çıkmasından önce vukua gelmişti. — dedi ve ona kızı için bir çok vaitlerde bulundu. Sonra, al-Murakkiş Yemen hükümdarlarından birinin yanına gitti ve bir müddet yanında kalarak onu şiirleriyle öğdü. Hükümdar ona caizeler verdi. (Bu sırada) 'Avf büyük bir sıkıntıya düşmüştü. Murād kabilesinin Ğutayf oğulları kolundan bir adam geldi, 'Avf'i mal ve servet ile kandırdı; 'Avf kızı Asmā'yı, yüz deve mukabilinde, ona verdi. Bu adam Sa'd b. Mālik oğullarından uzaklaşıp gitti.

Murakkiş geri dönüyordu. Kardeşleri «Ona Asmā öldü demek-ten başka bir şey söylemiyelim» dediler. Bunun üzerine bir koç kesip etini yediler, kemiklerini saklayarak bir örtüye sardılar, sonra toprağa gömdüler. Murakkiş yanlarına gelince, ona Asmā'nın öldüğünü haber verdiler ve onunla beraber mezarın bulunduğu yere geldiler. Murakkiş mezara baktı. Bundan sonra, o sık sık ortaya geliyor, orayı ziyaret ediyordu. Bir gün, elbisesine örtünmüş, bir yanı üzerine yamıştı; kardeşinin çocukları aşık oynuyorlardı. Birden, bir aşık yüzünden, aralarında kavga çıktı. Biri dedi: «Bu benim aşığımdır. Onu babam bana, gömülmüş ve yeri Murakkiş geldiği zaman kendisine Asmā'nın mezarıdır denilmiş

olan koçtan çıkarıp vermişti.» Murakkiş başını örtüden çıkardı ve çocuğu çağırıp — o büyük bir zâfiyete düşmüştü — sözünü sordu. Çocuk onu ve Asmâ'nın Murâd kabilesinden biri ile evlendirilmesini anlattı. Bunun üzerine Murakkiş bir beslemesini çağırdı. Bu beslemenin Ğufayla kabilesinden bir kocası vardı ve o da Murakkiş'in ırgadı idi. Murakkiş ona kocasını çağırmasını emretti. Besleme onu çağırdı. Onun binek hayvanları vardı. Murakkiş, bir hayvana binerek Murâd kabilesinden olan adamı aramak için, onları hazırlamasını emretti. Irgat hazırladı, Murakkiş bindi ve, Asmâ'nın kocasını aramak üzere, yola çıktı. Yolda o kadar hastalandı ki hayvanın üzerinde duramıyordu, yatıyorlardı. İki Necran'ın aşığalarında bulunan bir mağaraya indiler; orası Murâd kabilesinin yeri idi. Ğufayl kabilesinden olan ırgadın yanında, Murakkiş'in beslemesi olan karısı vardı, Murakkiş ırgadın karısına «Onu bırak, o hastalıktan ölmek üzeredir; biz de onunla beraber, açlık ve yoksulluktan, öleceğiz» dediğini duydu. Besleme bundan dolayı ağlamaya başladı. Kocası ona, «Bana itaat et, yoksa seni bırakıp giderim» dedi. Dedi: Murakkiş yazı yazmasını biliyordu. Babası onunla Harmala'yı — bunlar en çok sevdiği çocukları idi — Hire'li bir hıristiyana teslim etmişti; o da onlara yazı yazmayı öğretmişti. Murakkiş Ğufayl kabilesinden olan ırgadın beslemeye söylediğini duyunca, eğerin arka tarafına şu beyitleri yazdı:

«Ey iki arkadaşım, durunuz, acele etmeyiniz! (Söylediğimi) yapmazsanız akşam üzeri gidebilirsiniz!

«Belki durmanız bir kötülüğü başınızdan uzaklaştırır; yahut acele etmek, üzerinize gelen bir iyiliği, atlamanıza sebep olur.

«Ey suvari, yanıma gelirsen, ve Anas oğlu Sa'd Harmala ile karşılaşırsan, onlara bildir ki,

«Tanrı ikinizi ve babalarınızı mükâfatlandırsın! Bu iki kul öldürülmeden kurtulursa...

«Murakkiş'in, dostları üzerinde, ağır bir yük olduğunu bütün herkese kim bildirecek?

«Zubay'a oğulları kaybolunca, vahşi hayvanlar, sanki vücutları ile pınarlara geliyorlar.»

Dedi: Ğufayl kabilesinden olan ırgatla karısı gidip, kabillerine geldiler ve «al-Murakkiş öldü» dediler. Harmala eğerebaktı, onu evirip çevirmeye başladı ve beyitleri okudu. İkisini çağırarak tehdit etti ve doğruyu söylemelerini emretti. Onlar de-

diğini yaptılar; Harmala onları öldürdü. Murakkiş'in yeri ona tarif edilmişti. O, Murakkiş'i aramak için, hayvanına bindi; nihayet söylenilen yere geldi, ne olduğunu sordu. Öğrendi ki, Murakkiş mağarada bulunuyordu, ve birdenbire içinde bulunduğu mağaraya bir koyun sürüsü gelinceye kadar, orada kalmıştı. Çoban da oraya gelmişti. Murakkiş'i görünce ona «Kimsin, burada ne yapıyorsun?» dedi. Murakkiş ona «Ben Murād kabilesinden bir adamım» dedi ve çobandan sordu: «Sen kimin çobansın? «Ben falanın çobanıyım» dedi. Bir de ne görsün, o Asmā'nın kocasının çobanı imiş. Murakkiş ona «Efendinin karısı Asmā' ile konuşabilir misin?» dedi. Çoban «Hayır, yanına bile yaklaşmıyorum; fakat her gece cariyesi bana gelir, ona bir keçi saçarım; cariyeye südü ona götürür» dedi. Al-Murakkiş «Şu yüzüğümü al, süt sağdığın zaman, onu südün içine at; o bunu tanıyacaktır ve sen bunu yaparsan, bir çobanın hiç bir zaman elde etmediği iyiliklere nail olursun» dedi. Çoban yüzüğü aldı.

Akşam üzeri, cariyeye kâse ile gelince ve çoban onun için süt sağınca, yüzüğü içine attı. Cariye gitti ve kâseyi Asmā'nın önüne koydu. Asmā, südün köpüğü kesilince, onu aldı ve içti. (O her zaman) böyle yapardı. Yüzük Asmā'nın ön dişlerine çarptı. Onu aldı, ateşin ışığına tuttu ve tanıdı. Cariyeye dedi ki «Bu yüzük ne?» Cariye «Ondan haberim yok» dedi. Asmā onu efendisine yolladı. O Necran'da içki içen arkadaşları arasında idi. Korkarak gelip ona dedi: «Beni niçin çağırдың?» «Sürünün çobanı olan adamı çağır» dedi. Çağırıldı. O zaman dedi ki «Sor ondan, bu yüzüğü nerede buldu?» Çoban dedi: «Hubbān mağarasında — dedi: Cabbār mağarası da denir — bir adamın yanında buldum. Bana, onu Asmā'nın içtiği südün içine at, bu sayede iyilik göreceksin, dedi. Kim olduğunu bana söylemedi. Onu son nefesinde bırakmıştım». Kocasını Asmā'ya «Bu yüzük ne?» dedi. Asmā «Murakkiş'in yüzüğüdür; hemen onu aramağa çık» dedi. Adam atına bindi, Asmā'yı başka bir ata bindirdi ve gittiler. Nihayet aynı gece içinde onun yanına gittiler, alıp kabilelerine getirdiler. Murakkiş Asmā'nın yanında öldü ve ölmeden evvel şu şiiri söyledi:

Geceleyin Sulaymā'dan bir hayal geldi, arakadaşlarım uyurken, benim uykumu kaçırdı...

* * *

Bu rivayet daha muhtasar olarak İbn Kütayba tarafından verilmektedir (Zikredilmiş olan yer). Ancak arada bazı farklar

vardır: Al-Murakkiş şiir yazmaz; ailesi Ğufayl kabilesinden olan ırgadı sıkıştırır ve o, al-Murakkiş'in ölmemiş olduğunu, bir mağarada terk edildiğini anlatır. Bundan başka Asmā'nın onun yerini nasıl bulduğu hususunda burada verilmiş olan süde yüzük atma ilâ... teferruatı meskût geçilmiştir.

Bununla beraber Kitāb al-Aġānî'de ikinci bir rivayet daha vardır ki o da şudur¹:

Abū 'Amr ve al-Mufazza'l'dan gayrısı dedi:

Murād kabilesinden Ğarn al-Gazāl adlı bir adam geldi. Zengindi. Bu adam Asmā'yı istedi, al-Murakkiş te istedi. Murakkiş her şeyini dağıtmış ve fakir düşmüştü. Babası kızını gizlice Murād kabilesinden olan adamla evlendirdi. Murakkiş bunu haber aldı ve «Eğer onu elime geçirirsem, muhakkak öldürürüm» dedi. Murād kabilesinden olan adam Asmā'nın yanına getirilmesini istediği zaman, ailesi Murakkiş'in Asmā'ya ve kocasına bir şey yapacağından korktu. Fırsat kolladılar, nihayet Murakkiş develeri ile uzaklaştı. Murād kabilesinden olan adam Asmā ile zifafa girdi ve onn bir hayvana bindirip memleketine götürdü. Murakkiş kabilesine dönünce, bir kemiğin üzerinde kalmış olan eti sıyırıp yiyen bir çocuk gördü. Ona «Ey çocuk, benden sonra kabileden ne oldu?» dedi. O olan şeylerden bir bıçağın göğsüne saplandığını hissetmişti (bir felâket olduğunu daha evvel sezmişti). Çocuk Murād kabilesinden olan adamın, karşı Asmā bint 'Avf'in yanına girdiğini ve onu götürdüğünü söyledi. Al Murakkiş kabilesine gidip zırhını kuşandı, alını ak atına bindi, Murād kabilesinden olan adamı öldürmek kasdı ile onların izlerini takip etti. Onlara görününce, Murād kabilesinden olana dediler: «Bu Murakkiş'tir, seninle karşılaşır, senin ölümün onunkinden daha çok muhtemeldir.» Asmā'ya dediler: «O senin yanından geçecektir. O vakit başını ona göster ve yüzünü aç. Çünkü o sana ok atmaz ve sana zarar vermez; seninle konuşurken oyalanır da kocanı takip edemez. O zamana kadar kardeşleri yetişir ve onu geri çevirirler». Murād kabilesinden olan adama dediler: «İleri geç». O da ilerledi. Murakkiş yanlarına geldi. Onların hizasına gelince, Asmā mahmilden kendisini gösterdi ve ona seslendi. Murakkiş atını yavaşlattı ve onun yakınında yoluna devam etti. Nihayet kardeşleri olan Anas ile Ğarmala kendisine yetiştiler, onu azarladılar ve halkın arkasından geri çevirdiler. Murād

¹ Aynı cilt, s. 133 v. d.

kabilesinden olan adam Asmā'yı götürdü ve kabilesine soktu. Murakkiş Asmā'nın ayrılığında sonra zâfiyete düştü....

* * *

Görülüyor ki, bu rivayete göre, al-Murakkiş'in hayatı ile *Varaka ve Gülşah* mesnevisi arasında bir münasebet bulmak mümkün değildir. Ancak şimdilik şu kadarını hatırla tutmalıdır: Murakkiş, Varaka gibi, kabileler arasındaki savaşlarda ün kazanmış bir yiğittir, aşk yüzünden ölmüştür; bazı rivayetlere göre de, sevgilisi, kendisi yokken, bir başkasına verilir, bir koyunun gömülmüş olduğu yer, kendisine sevgilisinin mezarı olarak gösterilir, ilâ...

Hayatı Varaka ile Gülşah'ın maceralarına daha yakın bir benzerlik gösteren ikinci şair, Mecnun'un mensup olduğu 'Uzra oğulları kabilesinden 'Urva b. Hizâm'dır. Kitâb al-ağâni'de bu şair hakkında şu mâlûmat verilmektedir¹:

O 'Urva b. Hizâm b. Muhâşir'dir. (Bu son şahıs) Hizâm b. Zabba b. Kubayr b. 'Uzra oğullarındandır. 'Urva ilk islâm devri şairlerinden olup, aşkın zelil düşürüp öldürdüklerindedir. Amcası 'İkâl b. Muhâşir'in kızı 'Afrâ için yazdığı şiirlerden ve teşbiblerinden başka şiiri mâlûm değildir.

Bir takım râvîler onun haberlerini bana anlattı. Al-Hasan b. 'Alî b. Muhammed al-Adami'nin anlattığı bunlardandır. O dedi: 'Omar b. Muhammed b. 'Abdalmalik al-Zayyât bize nakletti. O da dedi ki Mûsâ b. 'Îsâ al-Ca'farî, al-Asbâṭ b. 'Îsâ al-'Uzrî bana nakletti. Diğer taraftan al-Husayn b. Yahyâ al-Mirdâsî ile Muhammed b. Sarîd b. Abî'l-Azhar, Hammâd b. İshâk'tan, o da babasından, o da kendi rivayet adamlarından bana nakletti. Ben onların rivayetlerini devam ettirerek anlattım ve birleştirdim. Asbâṭ b. 'Îsâ dedi — onun rivayeti, rivayetlerin en tamamı ve en düzgünü görünüyor — : Ben, o kabilenin ihtiyarlarına, 'Urva b. Hizâm ile 'Afrâ bint 'İkâl'in maceralarını anlatırlarken, yetiştim. Onların maceraları şöyle imiş:

Hizâm öldü ve oğlu 'Urva'yı küçükken amcası 'İkâl b. Muhâşir'in kucağına terketti. 'Afrâ, 'Urva ile aynı yaşta idi, bir arada oynarlar ve kalırlardı. Nihayet birbirlerine karşı kuvvetli bir alışkanlık duydular. 'İkâl, onların mütekabil alışkanlıklarını gördüğü zaman, 'Urva'ya «Gözün aydın, çünkü inşallah 'Afrâ senin

¹ Bulak 1285 tab'ı, c. XX, s. 152 - 158; Ahmed Şinkitî neşri, aynı yer.

cariyen (zevcen) olacaktır» derdi. 'Afrā kadınlara, 'Urva erkek- lere karışincaya kadar, bu halde kaldılar. 'Urva o vakit Hind bint Muhāşir adlı halasına gelip söz arasında ona: «Halacığım, seninle konuşmak istiyorum, halbuki senden utanıyorum; fakat halimden tamamiyle sıkıntıya düşmeden bunu yapmadım» dedi. Halası kardeşinin yanına gitti, ona «Kardeşim, sana kabul etmeni istediğim bir dilek için geldim. Seninle olan akrabalığımdan do- layı, Tanrı sana istediğim şeyin mükâfatını verecektir» dedi. Kardeşi ona dedi: «Söyle! İstedığın her şeyi, istediğin her dileği her halde kabul ederim.» Halası: «Kardeşinin oğlu 'Urva'yı kı- zın 'Afrā ile evlendir» dedi. Kardeşi dedi ki «Bundan kurtuluş yoktur. O beğenilmeyecek insanlardan değildir ve bizim ondan hoşnutsuzluğumuz yoktur. Fakat servet sahibi değildir ve ace- lesi de yoktur».

'Urva sevindi, ruhu biraz sükûnet buldu. 'Afrā'nın an- nesini, onun hakkında kötü düşünceler besliyordu, kızı için zengin ve servet sahibi birini istiyordu. Bunun karşılığı, kızının güzellik ve kemali idi. 'Urva, yaşı ilerleyip ergenlik çağına ge- lince, kabilesinden zengin ve çok varlıklı bir adamın 'Afrā'yı ist- temekte olduğunu duydu. Amcasına gelip, «Amcacığım, hak ve akrabalığı, senin çocuğun olduğumu biliyorsun; kucağında, hi- mayende yetiştim. Bir adamın 'Afrā'yı istediğini duydum. Onun bu istediğini yerine getirirsen, beni öldürürsün ve kanımı döker- sin. Allah, akrabalığım ve haklarım aşkı için böyle bir şey yap- ma!» dedi. Amcası ona acıdı ve dedi: «Oğulcuğum, sen fakirsin ve bizim halimiz senin haline yakındır. Onu senden başka kim- seye vermiyeceğim; halbuki annesi ağır bir ağırlık almadan onu vermiyor». 'Urva buna çok üzüldü ve Allah'tan rızık diledi. 'Af- rā'nın annesinin yanına geldi. Ona yaltaklanıp mudarâda bulundu. Fakat o kararlaştırdığı ağırlık olmadan ve bunun bir kısmı ken- disine yollanılmadan kabul etmekten çekindi. 'Urva bu ağırlığı ona vadetti; istenileu mal olmadan, akrabalığın veya başka bir şeyin fayda vermiyeceğini anladı.

Bunun üzerine Rey'de bulunan zengin bir amcazadesinin ya- nına gitmeğe çalıştı. Amcası ile karısının yanına geldi, kararını onlara bildirdi. Onlar bu kararı beğendiler ve gelinceye kadar bir hadise çıkarmıyacıklarını vadettiler. Gideceği günün gecesinde 'Afrā'nın yanına gitti ve kabilenin kızları ile, geceleyin sabaha kadar, konuşarak oturdular. Sonra ona ve kabilesine veda etti, bineğine bindi. Halil b. 'Amir oğullarından iki genç yolda ona

arkadaşlık ediyorlardı. Bunlar onunla evvelce tanışıyorlardı ve kabileleri komşu idi. 'Urva yolculuğu müddetince, 'Afrā'yı düşündüğünden, çok dalgındı ve onların söylediklerini, bir kaç defa tekrar edilmeden, anlamıyordu. Nihayet amcasının oğlunun yanına geldi, onu gördü; halini ve oraya gelmesine sebep olan şeyi ona bildirdi. Amcasının oğlu ihsanlarda bulundu, giydirdi ve yüz deve verdi. 'Urva, onları alarak, akrabalarına döndü.

Emevîler soyundan şamlı bir adam (müsafir olarak) 'Afrā'nın kabilesine konmuştu. Deve kestirdi, ihsanlarda bulundu ve ziyafet verdi. Kendisi mal sahibi idi, zengindi. 'Afrā'yı gördü. Kendisinin konduğu yer 'Afrā'nın ailesinin konduğu yere yakındı. 'Afrā hoşuna gitti ve onu babasından istedi. Babası özür dileyip «Onu, bence kendisinin dengi olan, kardeşimin oğluna vereceğimi vadedtim. Onun başkasına gitmesine imkân yoktur.» dedi. O, «Ben sana istediğin kadar ağırlık veririm» dedi. Babası «Buna ihtiyacım yoktur» cevabını verdi. Şamlı, 'Afrā'nın annesinin yanına geldi. Hediyeler verdiği ve malına karşı bir arzu uyardığı için, onun yanında iyi kabul gördü. Kadın müsbet cevap verdi ve ona vaitte bulundu. Sonra 'İkāl'in yanına geldi, (kararını) ona bildirdi ve onunla konuşarak «'Urva'da ne hayır var da kızımı kendisi için hapsediyor? Zenginlik gelmiş, onun kapısını çalıyor. Vallahi, 'Urva hayatta mı, ölmüş mü; yanına iyi bir şeyle mi gelecek, yoksa eli boş mu dönecek, bilmiyorsun. Kızımı hazır olan bir hayırdan ve mükemmel bir rızktan muhrum etmiş olacaksın» dedi. Bunları mütemadiyen tekrarladı, nihayet 'İkāl, «Kızımı istemek için bana gelirse, kabul ederim» dedi. Kadın biri ile «Kızımı istemek için kocama git,, diye haber gönderdi. Şamlı; ertesi gün, bir kaç deve kestirdi, ziyafet verdi, ihsanlarda bulundu; kabileyi ziyafette yanında topladı. 'Afrā'nın babası onların arasında idi. Yemek yedikten sonra, tekrar kızı istedi. O da kabul etti ve onları evlendirdi. Şamlı ağırlığı yolladı, 'Afrā da kendisine gönderildi. 'Afrā, onun çadırına girmeden önce, pek çok beyitlerle beraber (şunu) söyledi:

«Ey 'Urva, kabile Tanrıya verdiği sözde durmadı ve haksızlık yapmağa kasdettiler.»

Gece olunca zevci çadıra girdi. Üç gece orada kaldı, sonra 'Afrā'yı alarak Şam'a gitti.

'Afrā'nın babası eski bir mezara gidip onu yeniledi ve düzeltti. Kabileden, 'Afrā'nın işini gizlemelerini istedi. Bir kaç gün sonra

‘Urva geldi. ‘Afrā’nın babası ölüm haberini verip, onu bu mezara götürdü. ‘Urva, bir kaç gün, bitkin ve mahvolmuş bir halde, buraya gidip geldi. Nihayet kabileden bir kız gelip hadiseyi ona anlattı. Bunun üzerine ‘Urva onları terkederek develerinden birine bindi, yanına azık ile yiyecek alarak, Şam’a gitti. Oraya vardı, adamı sordu. Kendisine bildirildi ve yeri gösterildi. Yanına gitti, kendisini ona ‘Adnanlılardan gösterdi. Bu adam ona ikramda bulundu ve iyi bir müsafir perverlik gösterdi. ‘Urva bir kaç gün orada kaldı; nihayet ev halkı kendisine alıştı. Sonra cariyelerinden birisine “Bana yardım etmek ister misin?,” dedi. Cariye Evet,, cevabını verdi. O, “Şu yüzüğümü hanımına ver,, dedi. Cariye “Yazıklar olsun sana, bu sözünden utanmıyor musun?,” dedi. ‘Urva bundan vaz geçti, sonra ona tekrar edip dedi ki “Yazık sana, vallahi o amcamın kızıdır ve biz, birbirimiz için, bütün insanlardan daha kıymetliyiz. Bu yüzüğü sahanına at, eğer bu hareketinden hoşlanmazsa, ona — Misafirin senden evvel sabah südü içti, belki ondan düşmüştür, de,,. Cariye ona acıdı emrettiği şeyi yaptı.

‘Afrā sütü içince, yüzüğü gördü ve tanıdı. Derinden bir ah çekti, sonra “İşi bana doğru söyle,, dedi. Cariye doğruyu söyledi. Zevci gelince, ona “Bu müsafirin kimdir, biliyor musun?,” dedi. ‘Urva’nın kendisine söylediği nesebe göre, “Evet, falan oğlu falandır,, cevabını verdi. ‘Afrā “Vallahi o değil, o amcamın oğlu ‘Urva b. Hizām’dır. Senden utandığı için kendisini tanıtmadı,, dedi. Zevci birini gönderip onu çağırttı ve onu, kendisini gizlediği için, azarladı. Ona «Hoş geldin, sefa geldin, Allah aşkına buradan bir yere gitme» dedi. Oradan çıkıp, konuşmak için, onu ‘Afrā ile beraber bıraktı. Bir hizmetçisine onları dinlemesini ve onlardan duyacağı şeyleri kendisine söylemesini tembih etti. Yalnız kaldıkları zaman, ayrılıktan sonra duydukları acılardan birbirine şikâyetle bulundular. Bu şikâyet uzun sürdü ve ‘Urva hınçkıra hınçkıra ağlıyordu. Sonra ‘Afrā ona şarap getirdi, içmesini istedi. ‘Urva «Vallahi, karnıma asla haram girmemiştir ve ben ben olalıdan beri, haram irtikâp etmedim. Eğer haramı helâl etseydim, bunu seninle yapardım. Benim dünyadan hazzım, nasibim sensin ve sen benim yanımdan gitmiştin; senden sonra ben şaşkına dönmüştüm ve yaşamıyordum. Bu asil adam iyi ve güzel hareket etti. Ben ondan utanıyorum. O benim yerimi öğrendikten sonra, ölüme gittiğimi bildiğim halde, vallahi burada oturmam» dedi. ‘Afrā ağladı, o da ağladı ve oradan ayrıldı.

Zevci gelince, hizmetçi aralarında geçen şeyi ona anlattı. Bunun üzesine o, «Ey ‘Afrā, amcanın oğlunu çıkmaktan (gitmekten) alıkoy» dedi. ‘Afrā «Kendisi kalmak istemiyor. Vallahi o aranızda geçen şeylerden sonra, burada oturamayacak kadar hayâlî ve civammerttir» dedi. Zevci ‘Urva’ yı çağırıp ona dedi: «Kardeşim, kendin için Allahtan kork. Senin işini, gittiğin takdirde telef olacağını, anladım. Vallahi seni onunla bir arada bulunmaktan asla menetmiyeceğim ve eğer istersen, ondan ayrılırım; senin için, onun üzerindeki hakkımda vaz geçerim.» ‘Urva bu hareketine karşılık Allah’ın iyi mükâfat vermesini temenni etti ve onu öğerek dedi: «Onun için olan arzu ve ümidim benim felâketimdi. Şimdi ümidimi kaybettim. Ruhumu sabretmeğe sevketim. Çünkü ümitsizlik insana teselli verir. Benim işlerim var, onlara dönmek mecburiyetindeyim. Bunun için kendimde kuvvet bulursam, (âlâ), yoksa yanımıza dönerim ve, Tanrı işlerimde istediğini yapıncaya kadar, sizi ziyaret ederim.» Bunun üzerine ona yol azığı hazırladılar, ikramda bulundular ve uğurladılar; ‘Urva oradan ayrıldı. Onların yanından gidince, iyileştikten ve kendisine sahip olduktan sonra, tekrar hastalandı, baygınlık ve hafakana tutuldu. Bayıldığı zaman, yüzüne ‘Afrā’nın vermiş olduğu bir örtü örtülürdü ve o kendisine gelirdi. Kabilesine varmağa üç gecelik yol kalıncaya kadar yoluna devam etti, nihayet öldü. Ölüm haberi ‘Afrā’ya geldi, çok müteessir oldu, ve onun ölümüne ağlıyarak, bir kaç gün sonra öldü.

‘Urva’nın hayatının son kısımları başka bir çok menbalarda¹, daha teferru’atlı olarak, şöyle anlatılmaktadır:

‘Urva b. Hızām, ‘Afrā bint ‘İkāl’in yanından ayrıldıktan sonra, ona karşı duyduğu hislerden ve aşktan öldü. Yanından bir takım athılar geçti ve onu tanıdılar. Bunlar ‘Afrā’nın evinin yakınına gelince, içlerinden biri yüksek sesle söyledi:

«Ey içinde oturanları gaflette bulunan köşkl Size ‘Urva b. Hızām’ın ölüm haberini veriyoruz.»

‘Afrā sesi duydu ve yukarıdan onlara bakarak:

¹ Mascūdî, *Murûc al-Zahâb. Prairies d'or texte et traduction de C. B. de Meynard*, Tome VII, Paris 1873, s. 351 v. dd.; oradan naklen, R. Basset, *Mille et un contes, récits et légendes arabes*, Tome II: *Contes sur les femmes et l'amour, contes divers*. Paris 1926, s. 23 v. d.; Dāvūd al-Antākî, *Tazyîn al-Asvāk*, Kahire 1291, c. I, S, 86; ‘Abdalkâdir al-Bağdâdî, *Hizānat al-adab*, Kahire 1299, c. I, s. 535.

«Ey sur'atla giden atlılar, yazıklar olsun! Hakikaten 'Urva b. Hizām'ın öldüğünü mü haber veriyorsunuz?» dedi.

Onlardan biri cevap verdi:

«Evet! Onu, bazan çöllerinde, bazan tepelerinde oturmuş olduğu uzak bir toprakta bıraktık!»

'Afrā onlara dedi:

«Dedikleriniz doğru ise, biliniz ki, bütün karanlıkları aydınlatan bir ayın ölüm haberini verdiniz.

«Senden sonra gençler hiç bir tad bulmasınlar; kaybolduktan sonra, selâmetle dönüp gelmesinler!»

«Hiç bir kadın, onun gibi asil bir çocuk doğurmasın, onun ölümünden sonra çocuğunun mürüvvetini görmesin!»

«Siz de, nereye gidecek iseniz, oraya varmıyasınız; her türlü yiyecek boğazınızda dursun!»

Sonra, onun nereye defnedildiğini sordu, haber verdiler. Mezarına gitti. Oraya yaklaşınca «Beni binekten indiriniz, defn edeceğim» dedi. İndirildi. 'Urva'nın mezarına koştu ve üzerine kapandı. Sesi onları korkuttu. Duyunca, yanına koşular; bir de ne görsünler, mezarın üzerine uzanmış, ruhunu teslim etmiş. Onu 'Urva'nın mezarının yanına defnettiler.

* * *

Hikâyenin, daha doğrusu Arap dilcilerine göre, şairin hayatının son zamanları, bazan buna yakın olmakla beraber, daha başka bir kaç şekilde daha anlatılmıştır. Meselâ 'Urva'nın ölümünü gözü ile gördüğünü iddia eden al-Nu'mân b. Başîr adlı bir şahıs hadiseyi şöyle anlatmaktadır ¹:

'Osmân b. 'Affân (23-35/644-656 h.) (Bazı rivayetlere göre: Mu'aviya «41-60/661-680 h.»)², beni zekât toplamak için, 'Uzra kabilesine göndermişti. Dönüşte ayrı bir çadır gördüm; orada yalnız deri ile kemikten ibaret kalmış biri yatıyordu. Hazin bir sesle şiir okudu. «Sen 'Urva mısın?» dediğim zaman, «Evet» dedi... Nihayet orada öldü. Cenaze namazını kılarak defnettim...

İbn Kütayba³ rivayetine devam ederek, 'Afrā'nın ölüm haberini duyunca, kocasından izin aldığını, kabilesinin kadınları ile

¹ Kitâb al-agânî, Bulak 1285, c. XX, s. 157; Kitâb al-Şi'r va'l-şu'arâ, nşr. De Goeje, s. 397 v. d., hülâsatan.

² Belki hadise, Osman'ın halife ve Mu'aviye'nin Şam valisi bulunduğu sırada cereyan etmiştir.

³ Kitâb al-şî'r va'l-şu'arâ, s. 398.

beraber mezarına geldiğini ve orada öldüğünü söylemektedir. Hatta, bu hadiseyi duyan emevî hükümdarı Mu'aviya «Bu iki iyi insanın halini bilse idim, onları birleştirdim» demiştir.

*
*

Görülüyor ki burada bahis mevzuu olan her iki şairin de hayatı Varaka ile Gülşah'ın maceralarına benzemektedir. Ancak al-Muraqqiş'in zamanının çok eski olması ve hayatı hakkında büsbütün başka olan ve tercemesi yukarıda verilmiş bulunan ayrı bir rivayetin daha mevcut olması, hakikaten aşktan ölmüş olan veya Araplar arasında ilk zamanlardan başlayarak böyle bilinen şaire, sonradan 'Urva'nın macerasının isnad edildiği zamanını uyandırmaktadır. Ne olursa olsun, şu muhakkaktır ki Varaka ile Gülşah'ın macerası daha ziyade 'Urva b. Hızām ile 'Afrā'nın macerasına benzemektedir. Bu benzerlikler, vazıh olmakla beraber, bir kaç tanesini zikretmek faydalı olacaktır:

1 - Her iki yerde gençler amcazadedirler ve bir arada yetişmişlerdir,

2 - Kızın babası, kızını yeğenine vermeğe razıdır,

3 - Yalnız anne razı değildir ve, kızının güzelliği sayesinde, servet kazanmak istemektedir,

4 - Genç, istenilen ağırlığı temin edebilmek için, başka bir memlekette bulunan bir akrabasının yanına gitmiştir (Yalnız *Varaka ile Gülşah*'ta, al-Muraqqiş'in yaptığı gibi Yemen'e gitmiştir. Bununla beraber bu benzerlik tam değildir, çünkü al-Muraqqiş öğülerek kendisinden caize alınacak bir memduhun yanına gitmiştir, bir akrabasının yanına değil. Seyahat eden hikâyelerde yer adlarının, kahramanlarının akrabalıklarından daha kolay ve çabuk değiştiği sık sık görülmektedir),

5 - Bu sırada Şam'dan zengin bir şahıs gelmiştir; bu şahıs kızı görüp beğenerek babasından ister,

6 - Kızın babası, sözünden dönmek istemez, fakat bu şahıs para ve hediyelerle annesini kandırır ve kızı almağa muvaffak olur...

Hatta, çok şayanı dikkat olan mezar ve süde atılmış yüzük vasıtası ile tanışma motiflerinin aynı olmasından başka, Gülşah'ın Varaka'nın ölümünden haberdar olması da, Mas'ûdî tarafından verilip, ondan müstakil bir çok kaynaklar tarafından tekrar edilen ve tercümesi yukarıda bulunan rivayete benzemektedir.

Bununla beraber, arada bazı farklar da yok değildir. Belki Meddah Yusuf'un eserini nasıl yazdığını gösterebilecek olan bu farkların da kaydedilmesi, onun bu mevzua neleri ve nasıl ilâve ettiğini anlamak bakımından mühim addedilebilir. Belli başlı farklar şunlardır :

- 1 - Kahramanların isimleri büsbütün değiştirilmiştir,
- 2 - Varaka ile Gülşah Mekke'de gösterilen Zahir b. Hay kabilesindendirler ; halbuki 'Urva b. Hizâm 'Uzra kabilesindedir,
- 3 - Arapça kaynaklarda 'Urva ile etrafındakilere muayyen cemiyetin muayyen bir zamanındaki alelâde insanları oldukları halde¹, *Varaka ve Gülşah*'ta bunlar kahrâmanlaştırılmış ve cemiyetin en yüksek tabâkasına veya onların muhitine yerleştirilmiştir,
- 4 - Cenkler ve Varaka ile Gülşah'ın tekrar hayat bulmasına ait eserin sonunda bulunan parça 'Urva'nın hal tercemesinde hiç yoktur.

Bunlardan maada, sırf aşk hikâyesine tallûk eden kısımlarda, *Varaka ve Gülşah* mesnevisinde bulunup da Ağânî'nin tercüme edilen rivayetinde, veya onu tamamlayan diğer rivayetlerde, bulunmayan bazı küçük teferruat daha vardır ki, bunlar da hikâyenin kaynağını anlamak için mühim olabilir. Meselâ Gülşah Şama giderken, Varaka'dan aldığı yüzüğü giz ortağına verir; Varaka'nın aşkından emin olduğu takdirde, bu yüzüğü ona vermesini söyler. Varaka Şam'a gidince bu yüzüğü süt kâsesine atarak kendisini tanıtır. 'Urva'nın hayatını anlatan Ağânî'de yüzüğün 'Afrâ tarafından giz ortağına verildiğine dair hiç bir kayıt yoktur. Acaba bu gibi parçalar farsçasını yazan tarafından mı, yoksa Meddah Yusuf tarafından mı ilâve edilmiştir? Böyle bir suale cevap verebilmek için evvelâ bu hikâyenin Arap edebiyatındaki şekillerini dikkatle gözden geçirmek lâzımdır.

'Urva'nın hayatı Ağânî'den daha eski bir kaynak olan İbn Kütayba'nın Kitab al-Şi'r va'l-Şu'arâ'sında anlatılmaktadır (De Goeje tabı, s. 394 v. d.) Buradaki rivayetle Ağânî rivâyeti arasında oldukça mühim farklar vardır. Meselâ 'Urva'yı 'Afrâ ile evlendirmek istemiyen annesi değildir, babası işi savsaklamaktadır. Sonra, 'Afrâ gidince, eski bir mezarın yenilenmesi ile onu

¹ 'Urva'nın Halife Osman zamanında yaşamış olduğu, ölüsünü gözü ile görülenler bulunduğu gibi, burada karşımıza çıkan hayat tarzının tam ve hakiki bir bedevî hayatını tasvir ettiğini düşünmek kâfidir.

‘Afrā’nın mezarı diye ‘Urvā’ya gösterilmesi ve buna bağlı kısımlar burada yoktur. Bundan başka çok muahhar ve tali bir kaynak olmakla beraber, ekseriya elimizde bulunmayan müstakil ve eski kaynaklara dayanan ‘Abdalkādir al-Bağdādī’nin *Ḥizānat al-adab* adlı eserinde¹ İbn Kūṭayba’nın rivâyetine yakın, hatta hemen hemen onun aynı olan bir rivâyet bulunmaktadır. K. al-Ağānī sahibi de esasen hikâyesinin başında, ‘Urva’nın hayatını çok muhtelif şekillerde anlatıldığını, kendisinin en derli toplu ve tamam olan Asbāṭ b. ‘İsā’nın rivayetini hulâsa ederek naklettiğini söylediği görülmüştü. Binaenaleyh o bu gibi teferrüatı çıkarmış olabilir.

Nihayet eserini 377/987-988 tarihinde ikmal etmiş olan İbn al-Nadīm, meşhur al-Fihrist’inde, «Vak’aları tahrif ederek anlatanların ve hikâyecilerin yazmış oldukları eserler» faslında bir «Kitāb ‘Urva va ‘Afrā», dan bahsediyor¹. Eğer Ağānī müellifi tam ve noksansız bir hulâsa vermiş ise, *Varaka ve Gülşah* mesnevisindeki banzemeyen kısımların böyle bir eserden geldiği de düşünülebilir. Fakat maalesef, bu kitap, bir çok emsali gibi, bize kadar gelmemiştir ve bu hususta kat’i bir neticeye varmak şimdilik mümkün görünmemektedir.

Meddah Yusuf’un eserinde görülen ve kendisi tarafından yapıp yapılmadığına hükmetmek güç olan, şahıs adlarının değiştirilmesine gelince, bunun, kim tarafından yapılmış olursa olsun, şu suretle izah edilmesi kolay ve bedihî görünmektedir: ‘Urva b. Ḥizām’ın macerası mahallî hususiyetlere çok bağlıdır; binaenaleyh onu mahallilikten kurtarmak, herkesin kolayca anlayacağı ve kimseye garip gelmeyecek bir hale sokmak icap eder. Bu arada şahıs ve yer adlarını değiştirmek en kolay vasıtaadır. *Varaka ve Gülşah* mesnevisinde de, hakikî tarihî hadiseler ve o zamanki hayat tarzına yabancı olanlar için, çok meçhul olan isimler yerine muhtelif sebeplerle daha ziyade tanınmış olan şahıs adları konmuştur. Meselâ:

Varaka	Varaka b. Navfal. Peygamber’in ilk zevcesi Ḥadīce’nin amcazadesi. Bundan başka, Peygamber’in peygamber olduğunu ilk takdir eden kimse olması dolayısı ile, tanınmıştır.
--------	---

¹ Bulak, 1299 tab’ı, c. I, s. 535.

¹ Kitāb al-Fihrist mit Anmerkungen Hrsg. von G. Flügel, Leipzig 1871, s. 306.

Beni şeybe	Şayba. Peygamber'in cetlerinden biri.
Hilal	Hilâl. Beni Hilâl romanı, bir çok emsali gibi, her halde Türkler arasında o zaman mâ-lûmdu.
Amr	‘Amr. Ali'nin cenklerinde adı geçen kâfirlerden.
Anter	‘Antar. Yine Ali'nin cenklerinde adı geçtiği gibi, meşhur Anter romanı dolayısı ile de tanınmış olabilir....

Hikâyenin diğer kelimelerine, yani araya sıkıştırılmış cenklere gelince, bunların al - Murakkiş'in kabileler arasında yaptığı cenklerin bu hikâyeye karıştırılması suretiyle, ilk defa Arap halk romanlarında yer almış olması düşünülebilir. Şu kadar var ki, böyle olsa bile, Meddah Yusuf, zamanında bilhassa, Anadolu'daki hristiyan - müslüman mücadelesine bakarak, bu kabile mücadelelerini müslümanlarla kâfirler arasındaki mücadeleye şekline sokmuş, öyle tasvir etmiştir. Bu hususiyetin bizzat Meddah Yusuf veya onun Türk olan bir selefi tarafından hikâyeye ilâve edildiği kat'iyetle iddia edilebilir. Çünkü İran, Araplar tarafından istilâ edildikten sonra, tamamiyle islamlanmış veya islâm hakimiyetini, hiç olmazsa zahiren, temamiyle kabul etmişti. Binaenaleyh İran'da, maruf tabiri ile dârulcihâd kalmamıştı. Diğer taraftan İranlılar, dini yaymak ve kâfir memleketlerini feth etmek için devamlı bir faaliyette bulunmamışlardır. Binaenaleyh, bu hikâyenin Meddah Yusuf'un eline geçen ilk örneği farsça ve bir İranlı tarafından yazılmış olsa bile, burada cenkler böyle müslüman - kâfir mücadelesi şeklinde tasvir edilmiş değildi; bunlar, Anadolu gibi, o zamanlar müslüman - Türk gazileri yuvası olan bir yerde ilâve edilmiştir.

Meddah Yusuf'un bu mesneviye ilâve ettiği muhakkak sayılabilecek ikinci bir motif te, Prof. İsmail Hikmet Ertaylan'ın tesbit ettiği gibi, aşıkların Peygamber'in duası üzerine tekrar dirilmeleri ve dört halifenin hayatlarından verdikleri onar yıllık ömür miktarınca yaşamalarıdır. Buna benzeyen — yani, meselâ, çocuğunun iyi olması için dua eden annenin duasının kabul edilmesi ilâ... — yerlerde, ne Arap edebiyatında, ne İran edebiyatında, hayat mukabilinde Allah tarafından hayat verilmesi motifine tesadüf etmedim. Bilâkis bu inanış Türkler arasında oldukça eski ve çok geniş bir muhite yayılmış görünmektedir. Sayın Profesö-

rün bu husustaki kıymetli izahatına, Dede Korkut'taki, annesi ile babasının ölümlerine mukabil kendisine ömür verilen Deli Dumrul hikâyesi ilâve edilebilir. Başka bir kaç misal, bununla çok alâkalı olan başa dönmek âdeti dolayısı ile, Fuad Köprülü tarafından tetkik ve zikredilmiştir ¹.

T E K M İ L E :

Buraya kadar verilen izahatla, *Varaka ile Gülşah*'a menba olmak bakımından tetkik edilen bu hikâye, diğer bir yoldan başka şark motiflerini de yanına alarak, uzun bir seyahat daha yapmış, ortaçağda Fransa'da «Floire ile Blancheflor» romanının esasını teşkil etmiştir ². Her iki hikâye arasındaki benzerlik hakkında umumî bir kanaat edinilmesi için, bu romanın gayet basit ve kısa bir hülâsasını verelim: Müşrik bir kralın oğlu olan Floire, berber yetiştiği ve hıristiyan bir esirin kızı olan Blancheflor'u sevmektedir. Buna mani olmak için, kraliçenin tavsiyesi ile, çocuk yokken, kiral kızı satar ve yaptırdığı bir mezarı, kızın mezarı imiş gibi gösterir. Fakat Floire mezarı açınca, boş olduğunu görür ve sevgilisini bulmak için yola çıkar (Eserin bazı nüshalarında : Kendini öldürmek ister, bunun üzerine hakikati söylerler). Floire bir çok maceralardan sonra, sevgilisini Babil sultanının yanında bulunur ve onunla evlenir...

İçtimaî muhit ayrılığı, din ayrılığı ilâ.. sebeplerle bu romanda ancak bir kaç esaslı unsur kalmış, diğerleri çok değiştirilmiş, âdeti tanınmıyacak bir hale sokulmuştur.

¹ *Dede Korkut kitabına ait notlar, II : Başa dönmek, aynalmak*, Azerbeycan Yurt Bilgisi, c. I, s. 84 v. dd. ve bilhassa s. 88 v. d.

² Bk. G. Huet, *Sur l'origine de la Floire et Blancheflor*, Romania, c. XXVII, 1899, s. 354 - 359 ve R. Basset, *Les sources arabes de Floire et Blancheflor*, Rêvue des traditions populaires, c. XX, 1907, s. 241 v. dd.; bu yazı aynen aynı müellifin *Mélanges africains et orientaux*'sunda da basılmıştır : s. 191 v. dd.